

KOPAONIČKA ŠKOLA
PRIRODNOG PRAVA
SLOBODAN PEROVIĆ

Universitas Iuris
Naturalis Copaonici

MEĐUNARODNA NAUČNA
KONFERENCIJA

PRIMENA PRAVA I PRAVNA SIGURNOST

Zbornik radova 34. Susreta
Kopaoničke škole prirodnog prava
Slobodan Perović

Beograd, 2021. | Tom I

34.
godina

Izdavanje ove publikacije omogućilo je nemačko Savezno ministarstvo za privrednu saradnju i razvoj putem projekta Nemačko-srpske razvojne saradnje "Podrška Ministarstvu pravde u reformi Upravnog suda Srbije", koji sprovodi GIZ.

Implemented by:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Nalazi, stavovi, mišljenja i preporuke autora izneti u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Projekti i publikacije Kopaoničke škole prirodnog prava predstavljaju poseban interes za UNESCO jer one nesumnjivo doprinose unapređenju ljudskih prava i jačanju Međunarodnog prava. Njihov cilj u potpunosti odgovara tekućem procesu reformi ljudskih prava u okviru sistema OUN.

(Iz obrazloženja Odluke UNESCO o dodeli pokroviteljstva Kopaoničkoj školi prirodnog prava od 6. juna 2005.)

KOPAONIČKA ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA – SLOBODAN PEROVIĆ
KOPAONIK SCHOOL OF NATURAL LAW – SLOBODAN PEROVIĆ

Universitas Iuris Naturalis Copaonici

34. Susret

34th Meeting

**PRIMENA PRAVA
I PRAVNA SIGURNOST
APPLICATION OF LAW
AND LEGAL CERTAINTY**

Zbornik radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava
– Slobodan Perović

Proceedings of the 34th Meeting of Kopaonik School of Natural Law
– Slobodan Perović

MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Beograd, 22. decembar 2021

Belgrade, 22 December 2021

Tom I/Volume I

Beograd, 2021

SOFIJA NIKOLIĆ POPADIĆ
MARKO MILENKOVIĆ

UVOĐENJE MERA ZA ZAŠTITU JAVNOG ZDRAVLJA STANOVNIŠTVA TOKOM PANDEMIJE KOVID 19

Pandemija kovida 19 je otvorila brojna pitanja u vezi sa zaštitom javnog zdravlja stanovništva. Države širom sveta, uključujući sve evropske demokratije, našle su se pred različitim izazovima. Bilo je potrebno preduzeti odgovarajuće mere kako bi se zaustavilo širenje virusa, što je istovremeno dovelo u pitanje mogućnost ostvarenja pojedinih (osnovnih) ljudskih prava. U članku je fokus na modalitetima uvođenja mera u prvim nedeljama nakon proglašenja pandemije. Analizira se kako osnov za njihovo donošenje u Srbiji, tako i komparativni primeri različitih država članica Evropske unije. Pored iskorišćenog modaliteta uvođenja vanrednog stanja razmatra se i zakonom predviđeni model vanredne situacije.

Ključne reči: pandemija kovid 19, zaštita javnog zdravlja, vanredno stanje, vanredna situacija, mere zaštite

U V O D

Pojava bolesti izazvane novim koronavirusom i širenje SARS-CoV-2 (u daljem tekstu kovid 19) tokom januara 2020. godine izvan granica Narodne Republike Kine, gde je prvobitno registrovan u decembru 2019. godine,¹ zahtevalo je

Dr Sofija Nikolić Popadić, naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd, e-mail: snikolic@idn.org.rs.

Dr Marko Milenković, viši naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd, e-mail: mmilenkovic@idn.org.rs.

¹ World Health Organization, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>, 3. 9. 2021.

značajnije delovanje Svetske zdravstvene organizacije (SZO). U skladu sa Međunarodnim zdravstvenim pravilnikom (*International Health Regulations*), ukoliko generalni direktor SZO smatra da postoji rizik za javno zdravlje od međunarodnog značaja, on u konsultaciji sa državom na čijoj teritoriji je registrovan događaj (slučaj), zahteva mišljenje Komisije za hitne slučajeve.² Prvi sastanak Komisije za hitne slučajeve povodom novog koronavirusa održan je 22. januara 2020. godine. Tada je zaključeno da događaj ne predstavlja rizik za javno zdravlje od međunarodnog značaja.³ Međutim, već na narednom sastanku, 30. januara 2020. godine članovi Komisije su se saglasili da su ispunjeni uslovi za proglašenje rizika za javno zdravlje od međunarodnog značaja, što je generalni direktor SZO istog dana i učinio.⁴ Tokom nedelja koje su usledile, širenje virusa se nastavilo, obuhvatajući sve veći broj država i SZO je 11. marta 2020. godine proglasila pandemiju.⁵ Izdate su različite preporuke od strane SZO u vezi sa pandemijom kovida 19, posebno povodom masovnih okupljanja,⁶ putovanja, smernice za preduzeća i poslodavce,⁷ za škole⁸ itd.

Pandemija kovida 19 je otvorila brojna pitanja u vezi sa zaštitom javnog zdravlja stanovništva. Države su se našle pred različitim izazovima. Bilo je potrebno preduzeti odgovarajuće mere kako bi se zaustavilo širenje virusa, što je istovremeno

² World Health Organization, *International Health Regulations*, 2005, Art. 12.

³ World Health Organization, Statement on the first meeting of the International Health Regulations (2005). Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV), [https://www.who.int/news/item/23-01-2020-statement-on-the-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/23-01-2020-statement-on-the-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)), 3. 9. 2021.

⁴ World Health Organization, Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005). Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV), [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)), 3. 9. 2021; World Health Organization, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>, 3. 9. 2021.

⁵ World Health Organization, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>, 3. 9. 2021.

⁶ Detaljnije v. World Health Organization, Key planning recommendations for mass gatherings in the context of COVID-19, Interim guidance, 29 May 2020, <https://www.who.int/publications/i/item/10665-332235://www.who.int/publications/i/item/10665-332235>, 4. 9. 2021.

⁷ World Health Organization, Getting your workplace ready for COVID-19, 3 March 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/getting-workplace-ready-for-covid-19.pdf?sfvrsn=359a81e7_6_4.9.2021.

⁸ UNICEF, World Health Organization, International Federation of Red Cross, Key Messages and Actions for COVID-19 Prevention and Control in Schools, March 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/key-messages-and-actions-for-covid-19-prevention-and-control-in-schools-march-2020.pdf?sfvrsn=baf81d52_4_4.9.2021.

dovelo u pitanje mogućnost ostvarenja pojedinih (osnovnih) ljudskih prava. Nedovoljno informacija o novom virusu i težnja za zaštitom zdravlja stanovništva uticali su na različite reakcije vlada. U trenutku pisanja rada, i pored značajnih znanja o samom virusu, njegovom prenošenju, načinu tretmana i postojanju vakcina, epidemiološka situacija nalaže primenu niza mera za zaštitu javnog zdravlja u kontekstu pandemije kovida 19, i one su na snazi u gotovo svim državama Evrope, uključujući i Republiku Srbiju. U članku je fokus na modalitetima uvođenja mera u prvim nedeljama nakon proglašenja pandemije. Analizira se kako osnov za njihovo donošenje u Srbiji, tako i komparativni primeri u državama članicama Evropske unije. Imajući u vidu da je pristupanje Evropskoj uniji glavni strateški prioritet Srbije, uočava se potreba za širim sagledavanjem procesa upravljanja krizom izazvanom pandemijom kovida 19 i komparacijom sa (razvijenijim) državama članicama EU. Zbog ograničenosti prostora, težište rada je na samom osnovu uvođenja mera radi odgovora na krizu, dok su pojedinačne mere i njihova priroda van fokusa analize.⁹ U ovom radu su predstavljeni početni rezultati istraživanja o komparativnim modelima odgovora na vanrednu zdravstvenu situaciju i izneti zaključci u vezi sa pronalaženjem adekvatnog modela za upravljanje krizom u našem kontekstu.

UVOĐENJE MERA ZA ZAŠTITU JAVNOG ZDRAVLJA STANOVNIŠTVA TOKOM PANDEMIJE KOVIDA 19 U DRŽAVAMA ČLANICAMA EVROPSKE UNIJE

Pojava kovida 19 i proglašenje pandemije stavilo je javnozdravstvenu politiku EU u žižu interesovanja, demonstrirajući ujedno brojne slabosti upravljanja, a na samom početku krize u periodu januar–april 2020. godine pokazala je i kakve posledice može da ima slaba koordinacija između država članica i EU.¹⁰ Kako ističu Grir i Džarman kovid 19 kriza „nije samo dovela do jačanja javnog zdravlja u EU, već je i pokazala da je EU jedan od političkih sistema u kojima su pravni i birokratski domeni javnog zdravlja znatno manji u odnosu na probleme koji utiču na javno zdravlje“.¹¹ Podela nadležnosti između Evropske unije i država članica se,

⁹ Za preliminarnu analizu mera u Srbiji v. Marko Milenković, „Responses to the Covid-19 Crisis in Serbia“, *Percorsi costituzionali*, No 2/2019, 2020, Roma, 443–470.

¹⁰ Za detaljnu analizu v. Marta Sjeničić, Marko Milenković, „European Union Competences in the Area of Communicable Diseases – Experiences and Lessons Learned from the Covid-19 crisis“, *Serbian Political Thought*, No. 4, 2021. (u štampi).

¹¹ Scott L Greer, Holly Jarman, „What Is EU Public Health and Why? Explaining the Scope and Organization of Public Health in the European Union“, *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 46(1).

u skladu sa osnivačkim ugovorima, vrši na ekskluzivne (isključive), podeljene (u koje spada najveći broj oblasti) i koordinativne. U skladu sa članom 6 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, EU u ovim domenima podržava, koordiniše i zamenjuje delovanje država članica.¹² U ovu poslednju grupu nadležnosti spada i zaštita i poboljšanje zdravlja ljudi, odnosno javno zdravlje – oblast koja je u najvećoj meri ostala u nacionalnom domenu članica, a koju države Unije vode u skladu sa svojim ustavnim i kulturnim tradicijama.¹³ To ovu oblast razlikuje od mnogih drugih domena politika i prava EU, ali je imajući u vidu visok stepen integracije, kao i protoka ljudi i roba između članica EU, u većem broju poddomena putem koordinacije članica došlo je do usvajanja komunitarnih propisa, uz postojanje niza programa i inicijativa usmerenih na unapređenje javnog zdravlja na području EU. U skladu sa članom 168 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, predviđeno je da se „prilikom utvrđivanja i sprovođenja svih politika i aktivnosti Unije, obezbeđuje visok nivo zaštite zdravlja ljudi. Delovanje Unije, koje dopunjuje nacionalne politike, usmereno je na poboljšanje javnog zdravlja, sprečavanje fizičkih i mentalnih oboljenja i bolesti i otklanjanje uzroka opasnosti po fizičko i mentalno zdravlje“. Ugovor takođe predviđa borbu protiv velikih opasnosti po zdravlje podsticanjem istraživanja njihovih uzroka, prenošenja i prevencije, kao i informisanje o zdravlju i obrazovanje u oblasti zdravstva, i praćenje ozbiljnih prekograničnih pretnji po zdravlje, rano upozoravanje i njihovo suzbijanje.¹⁴ U pogledu odgovora na krizu na nivou EU uočeni su brojni izazovi¹⁵ i pokrenute inicijative ka formiranju Evropske

¹² Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26. 10. 2012, 47–390, Art. 6; Audrey Lebet, „COVID-19 pandemic and derogation to human rights“, *Journal of Law and the Biosciences*, 2020, 2.

¹³ V. detaljnije: Tamara Harvey, „The impacts of European Union law on the health care sector: Institutional overview“, *Eurohealth*, 16(4), 2016, 5–7; Scott L Greer, Tamara K Hervey, Johan P Mackenbach, Martin McKee, „Health in Europe 2 – Health law and policy in the European Union“, *Lancet*, 381, 2013, 1135–1144; Anniek de Ruijter, „European integration in the field of human health“, *Journal of European Integration*, 38(7), 2016, 837–843.

¹⁴ V. detaljnije: Marta Sjeničić, Marko Milenković, „Pravne reforme u oblasti javnog zdravlja u okviru pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji – pregled regulatornih standarda“, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo – Serbian Archives of Medicine*, Vol. 147, No. 7–8, 2019, 506–512. Više o usklađivanju zakonodavstva Srbije sa propisima EU u oblasti zaštite stanovništva od zaraznih bolesti v. Marta Sjeničić, Dragan Miljuš, Marko Milenković, „Nacionalni pravni okvir kojim se uređuje oblast zaštite stanovništva od zaraznih bolesti – usaglašenost sa propisima Evropske unije“, *Pravni život*, tom I, br. 9, 2016, 321–337.

¹⁵ Za detaljnu analizu v. Marie Gontariuk, Thomas Krafft, Cassandra Rehbock, David Townend, Loth Van der Auwermeulen, Eva Pilot, „The European Union and Public Health Emergencies: Expert Opinions on the Management of the First Wave of the COVID-19 Pandemic and Suggestions for Future Emergencies“, *Frontiers in Public Health*, Vol. 9, 2021.

zdravstvene unije kao i redefinisanja uloge postojećih agencija EU kako bi se bolje odgovorilo na buduće krize.¹⁶

Strategije koje su države primenjivale na samom početku pandemije razlikovale su se, od veoma liberalnog pristupa,¹⁷ do uvođenja izrazito restriktivnih mera uz ograničenje ljudskih prava. Razlike među državama su postojale i u pogledu propisa koji su služili kao osnov za uvođenje mera za sprečavanje širenja virusa kovida 19. Ustavi 17 država članica EU sadrže odredbe na osnovu kojih je bilo moguće proglasiti vanredno stanje i na taj način pristupiti borbi protiv virusa, uz uvođenje restriktivnih mera.¹⁸ Međutim, samo u 10 država je iskorišćena ta mogućnost. Vanredno stanje je proglašeno u Finskoj, Estoniji, Luksemburgu, Portugalu, Španiji, Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Bugarskoj i Rumuniji.¹⁹ Deo država članica je primenjivao zakonom propisane režime zdravstvene i civilne zaštite bez proglašenja vanrednog stanja, a pojedine države su koristile oba pristupa u uvođenju mera za zaštitu zdravlja stanovništva od virusa kovida 19.²⁰ Neke države su primenjivale zakone koji su bili na snazi pre izbijanja pandemije, kao što je to bio slučaj u Finskoj, Estoniji, Letoniji, Litvaniji, Portugalu, Španiji, Holandiji, Nemačkoj, Francuskoj, Češkoj, Slovačkoj, Sloveniji i Kipru.²¹ U Danskoj, Luksemburgu, Poljskoj, Mađarskoj, Hrvatskoj, Bugarskoj, Rumuniji i Malti bilo je potrebno izmeniti

¹⁶ V. detaljnije: Marta Sjeničić, Marko Milenković, „European Union Competences in the Area of Communicable Diseases – Experiences and Lessons Learned from the Covid-19 crisis“, *Serbian Political Thought*, No 4, 2021. (u štampi).

¹⁷ Primer liberalnog pristupa bez uvođenja veoma restriktivnih mera za zaštitu javnog zdravlja stanovništva predstavlja model koji je primenjen u Švedskoj. Detaljnije v. Evangelia Petridou, „Politics and administration in times of crisis: Explaining the Swedish response to the COVID-19 crisis“, *European Policy Analysis*, 2020, 152–155.

¹⁸ To su: Finska, Estonija, Litvanija, Luksemburg, Portugal, Španija, Malta, Nemačka, Holandija, Češka, Slovačka, Poljska, Slovenija, Bugarska, Rumunija, Mađarska i Hrvatska. Maria Diaz Crego, Silvia Kotanidis, *Members' Research Service, European Parliamentary Research Service, States of emergency in response to the coronavirus crisis, Normative response and parliamentary oversight in EU Member States during the first wave of the pandemic*, European Parliament, European Union, Brussels, 2020, 1, 18–21, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659385/EPRS_STU\(2020\)659385_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659385/EPRS_STU(2020)659385_EN.pdf), 14. 9. 2021.

¹⁹ M. D. Crego et al., op. cit., 1, 21. Detaljnije o odredbama ustava na osnovu kojih je proglašeno vanredno stanje u ovim državama, *European commission for democracy through law (Venice Commission), Interim report on the measures taken in the EU Member States as a result of the COVID-19 crisis and their impact on democracy, the rule of law and fundamental rights*, Adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary Session (8–9 October 2020), Strasbourg 8 October 2020 (CDL-AD(2020)018), 10–13, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)018-e), 14. 9. 2021.

²⁰ Detaljnije v. M. D. Crego et al., op. cit., 1, 24–25.

²¹ *Ibidem*, 1.

postojeće propise u skladu sa novim okolnostima kako bi bile uvedene neophodne mere.²² U nekim državama su inicijalne mere donete na osnovu postojećih zakona, ali su ubrzo nakon toga usledile izmene ili su usvojeni potpuno novi propisi. Prime- re možemo naći u Nemačkoj, u kojoj je osnov za uvođenje mera za sprečavanje ši- renja virusa predstavljao Zakon o sprečavanju i suzbijanju zaraznih bolesti kod ljudi (*Gesetz zur Verhütung und Bekämpfung von Infektionskrankheiten beim Menschen*) iz 2000. godine.²³ Međutim, već krajem marta zakon je izmenjen, čime je, između ostalog, omogućeno proglašenje epidemije od nacionalnog značaja, proširenje nad- ležnosti ministra zdravlja na federalnom nivou i dr.²⁴ Francuska je takođe jedna od država u kojoj je na početku pandemije primenjen postojeći propis – Kodeks javnog zdravlja (*Code de la santé publique*), ali je ubrzo donet novi zakon – Zakon o vanred- nim situacijama br. 2020-290 koji se bavi epidemijom kovida 19.²⁵

Razlike u pristupu i osnovama za uvođenje mera za sprečavanje širenja virusa odslikavaju i spremnost pravnih sistema država članica Evropske unije da odgovore na izazove kao što je pandemija. Uvođenje mera za zaštitu javnog zdravlja stanov- ništva, kao što su ograničenje kretanja, policijski čas, restrikcije rada preduzeća u ra- zličitim sektorima, zabrana održavanja skupova i manifestacija, restrikcija putovanja, karantin, izolacija, mere socijalnog distanciranja i sl., bili su u većini država način da se utiče na smanjenje prenošenja virusa. Primena tih mera je uticala na ograničenje ljudskih prava, ali i na stanje demokratije u pojedinim državama. Evropski parlament je, imajući u vidu stanje u državama članicama u prethodnom periodu, u novembru 2020. godine usvojio *Rezoluciju o uticaju mera COVID-19 na demokratiju, vladavinu prava i osnovna prava* (*European Parliament resolution of 13 November 2020 on the impact of COVID-19 measures on democracy, the rule of law and fundamental rights*).²⁶ Istaknuto je da „čak i u vanrednom stanju, moraju prevladati temeljni principi

²² *Ibidem*.

²³ Gesetz zur Verhütung und Bekämpfung von Infektionskrankheiten beim Menschen (In- fektionsschutzgesetz – IfSG) vom 20. Juli 2000 (BGBl. I S. 1045). Zakon je stupio na snagu 1. januara 2001. godine.

²⁴ Detaljnije v. Anna-Bettina Kaiser, Roman Hensel, „Federal Republic of Germany: Legal Response to Covid-19“, *Oxford Constitutional Law*, 2020; Angelo Jr Golia, Laura Hering, Carolyn Moser, Tom Sparks, *Constitutions and Contagion. European Constitutional Systems and the CO- VID-19 Pandemic*, Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper, No. 42/2020, 23.

²⁵ LOI No. 2020-290 du 23 mars 2020 d'urgence pour faire face à l'épidémie de covid-19. De- taljnije o osnovima za uvođenje mera u Francuskoj v. A. Jr Golia, L. Hering, C. Moser, T. Sparks, op. cit., 16 i dalje, 23.

²⁶ European Parliament resolution of 13 November 2020 on the impact of COVID-19 mea- sures on democracy, the rule of law and fundamental rights (2020/2790(RSP)).

vladavine prava, demokratije i poštovanja osnovnih prava, te da sve hitne mere, odstupanja i ograničenja podležu pod tri opšta uslova nužnost, proporcionalnost u užem smislu i privremenost, uslovi koji su se redovno primenjivali i tumačili u sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, Suda pravde EU i različitih ustavnih (i drugih) sudova država članica²⁷. Države članice su, između ostalog, pozvane da razmotre mogućnost izlaska iz vanrednog stanja, odnosno smanjenja njegovog uticaja na demokratiju, vladavinu prava i osnovna prava.²⁸

Može se zaključiti da su države imale različite pristupe upravljanju i odgovoru na zdravstvenu krizu, ali su kod svih bili zastupljeni različiti modaliteti restrikcija svakodnevnog života u cilju zaštite javnog zdravlja. Način na koji je to urađeno zavisio je od ustavnih i upravnih tradicija svake od zemalja, uz široko korišćenje vanrednih ovlašćenja i uvođenje vanrednih režima koji korespondiraju vanrednoj situaciji ili vanrednom stanju u srpskom pravu.

UVOĐENJE MERA ZA ZAŠTITU JAVNOG ZDRAVLJA STANOVNIŠTVA TOKOM PANDEMIJE KOVIDA 19 U REPUBLICI SRBIJI

U ovom odeljku analiziramo proglašenje Ustavom predviđenog vanrednog stanja kao odgovora na zdravstvenu krizu u Srbiji, naspram drugih raspoloživih sredstava za upravljanje krizom – prevashodno uvođenja vanredne situacije u skladu s relevantnim zakonodavstvom.²⁹ Prvi slučaj infekcije SARS-COV 2 virusom u Srbiji zabeležen je 6. marta 2020,³⁰ pet dana pre proglašenja pandemije od strane SZO. U kontekstu nespemnosti, poput većine država, za odgovor na zdravstvenu krizu donesena je Odluka o proglašenju vanrednog stanja 15. marta,³¹ uz značajna ograničenja ljudskih prava,³² dok je epidemija zarazne bolesti kovid 19 u Srbiji proglašena tek 19. marta 2020. godine.³³

²⁷ European Parliament resolution of 13 November 2020 on the impact of COVID-19 measures on democracy, the rule of law and fundamental rights, 1.

²⁸ European Parliament resolution of 13 November 2020 on the impact of COVID-19 measures on democracy, the rule of law and fundamental rights, 4.

²⁹ Pitanjem osnova za odgovor na zdravstvenu krizu u njenoj inicijalnoj fazi već smo se bavili u: Sofija Nikolić Popadić, Marko Milenković, Marta Sjeničić, „The COVID-19 Epidemic in Serbia – the Challenges of Finding an Appropriate Basis for responding to a Health Crisis“, *Medicine, Law & Society*, No. 2/2021. (u štampi).

³⁰ Detaljnije o porastu broja novih slučajeva zaraze kovidom 19 tokom 2020. godine v. S. Nikolić Popadić, M. Milenković, M. Sjeničić, op. cit.

³¹ Odluka o proglašenju vanrednog stanja, *Službeni glasnik RS*, br. 29/2020.

³² V. više: M. Milenković (2020), op. cit.

³³ Naredba o proglašenju epidemije zarazne bolesti COVID-19, *Službeni glasnik RS*, br. 37/2020.

Članom 200 Ustava Republike Srbije propisana je mogućnost proglašenja vanrednog stanja od strane Narodne skupštine „kada javna opasnost ugrožava opstanak države ili građana.“³⁴ Istim članom je trajanje vanrednog stanja ograničeno na 90 dana uz mogućnost da većina od ukupnog broja narodnih poslanika produži njegovo trajanje za još 90 dana. Članom 200 je izričito predviđeno da prilikom proglašenja vanrednog stanja Narodna skupština može propisati mere koje će predvideti odstupanja od ljudskih i manjinskih prava zajemčenih Ustavom. U slučaju da Narodna skupština ne može da se sastane, odluku o proglašenju vanrednog stanja donose predsednik Republike zajedno sa predsednikom Narodne skupštine i predsednikom Vlade, pod istim uslovima kao što to čini Narodna skupština. U takvim slučajevima Narodna skupština mora tu odluku da verifikuje u roku od 48 sati od donošenja, odnosno čim bude bila u mogućnosti da se sastane.³⁵ Ukoliko Narodna skupština ne verifikuje ovu odluku, ona prestaje da važi po završetku prve sednice Narodne skupštine održane nakon proglašenja vanrednog stanja. U slučaju nemogućnosti zasedanja Narodne skupštine, ta odstupanja može uredbom da propiše Vlada uz supotpis predsednika Republike, uz ograničenje trajanja od 90 dana. Kao što je slučaj sa proglašenjem vanrednog stanja u takvim okolnostima, Vlada je dužna da relevantnu uredbu dostavi Narodnoj skupštini u roku od 48 sati, odnosno čim Narodna skupština bude u poziciji da se sastane.³⁶ Ove mere koje predviđaju odstupanja prestaju da budu na snazi 24 sata od početka prve sednice Narodne skupštine održane nakon proglašenja vanrednog stanja. Drugi, „vanredni“ modalitet proglašenja vanrednog stanja odabran je u večeri 15. marta 2020. godine. Osim (potencijalnog) zdravstvenog rizika koji bi sazivanje Narodne skupštine predstavljalo za narodne poslanike, i uz postojanje Naredbe ministra zdravlja kojim se zabranjuje okupljanje više od 50 ljudi a čija je primenljivost na rad parlamenta upitna, zvaničnici nisu obrazložili detaljnije u samoj odluci o proglašenju vanrednog stanja zašto se pribeglo ovom načinu proglašenja. Dodatnu dilemu izaziva činjenica da je tek 19. marta proglašena epidemija zarazne bolesti kovida 19.

Članom 202 Ustava Republike Srbije predviđena su odstupanja od ljudskih i manjinskih prava u vanrednom ili ratnom stanju i predviđeno je da će, nakon njihovog proglašenja, svako takvo odstupanje od Ustavom zagarantovanih prava biti dozvoljeno „samo u obimu u kojem je to neophodno“.³⁷ Ustav Srbije predviđa

³⁴ Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006, čl. 200.

³⁵ Ustav Republike Srbije, čl. 200.

³⁶ Ustav Republike Srbije, čl. 200.

³⁷ Ustav Republike Srbije, čl. 202.

sedamnaest prava koja ne mogu biti derogirana, uključujući pravo na pravično suđenje, pravo na dostojanstvo i slobodu veroispovesti. Međutim, prava koja se mogu ograničiti jesu prava na slobodu i sloboda kretanja koje su u velikoj meri bile ograničene tokom trajanja vanrednog stanja. Iako same mere i njihova priroda nisu direktan predmet analize važno je istaći da su ove izrazito restriktivne mere uključivale potpunu zabranu kretanja građanima starijim od 65 godina u naseljima sa preko 5.000 stanovnika (i preko 70 u manjim naseljenim mestima), policijski čas na čitavoj teritoriji države svakog dana tokom 12 sati, uključujući potpunu zabranu napuštanja stanova tokom vikenda, i prinudne hospitalizacije čak i za asimptomatske nosioce virusa itd.³⁸ Vanredno stanje je ukinuto nakon 53 dana odlukom Narodne skupštine, značajno pre isteka ustavom propisanog roka od 90 dana, čime su i prestale izrazito restriktivne mere uvedene u prvom talasu epidemije.³⁹

Pored proglašenja vanrednog stanja, propisi Republike Srbije koji su bili na snazi na početku pandemije pružali su mogućnost i da bude proglašena vanredna situacija. Naime, *Zakonom o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama* iz 2018. godine, propisano je: „Vanredna situacija se proglašava kada su rizici i pretnje ili nastale posledice katastrofe po stanovništvo, materijalna i kulturna dobra ili životnu sredinu takvog obima i intenziteta da njihov nastanak ili posledice nije moguće sprečiti ili otkloniti redovnim delovanjem nadležnih organa i službi, zbog čega je za njihovo ublažavanje i otklanjanje neophodno upotrebiti posebne mere, dodatne snage i sredstva uz pojačan režim rada.“⁴⁰ Pod elementarnom nepogodom koja može biti uzrok za proglašenja vanredne situacije podrazumevaju se, između ostalog, i pandemija i epidemija zaraznih bolesti.⁴¹ Dakle, epidemija odnosno pandemija mogu biti jedan od razloga za proglašenje vanredne situacije. Proglašenje vanredne situacije na teritoriji cele države⁴² u nadležnosti je Vlade, koja to može učiniti na predlog Republičkog štaba za vanredne situacije.⁴³

³⁸ V. više: M. Milenković (2020).

³⁹ Odluka o ukidanju vanrednog stanja, *Službeni glasnik RS*, br.65/2020._

⁴⁰ Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama, *Službeni glasnik RS*, br. 87/2018, čl. 38.

⁴¹ Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama, čl. 2(2).

⁴² „Vanredna situacija za teritoriju Republike Srbije proglašava se kada postoji neposredna opasnost koja će zahvatiti, ili je već zahvatila najmanje dve jedinice lokalne samouprave, a procena je takva da će se opasnost ili njene posledice širiti i da se svi kapaciteti Republike Srbije moraju angažovati za sprečavanje, otklanjanje, odnosno ublažavanje posledica.“ Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama, čl. 39. Imajući u vidu rizik i brzinu kojom se širio kovid 19, vanredna situacija, u slučaju da je bila proglašena, trebalo bi da obuhvata celu teritoriju države.

⁴³ Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama, čl. 39.

U slučaju da Republički štab za vanredne situacije ne uputi predlog Vladi, a postoje uslovi za proglašenje vanredne situacije, Vlada to može učiniti na predlog Ministarstva unutrašnjih poslova.⁴⁴ Međutim, na početku pandemije u Srbiji nisu primenjene odredbe ovog zakona, već se pošlo drugim putem i proglašeno je vanredno stanje, o čemu je prethodno bilo reči.

Uvođenje mera za borbu protiv širenja virusa kovida 19 bilo je moguće u skladu sa *Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti* iz 2016. godine. Prema odredbama ovog zakona, koje su bile na snazi u martu 2020. godine u trenutku izbijanja pandemije, ukoliko postoji opasnost od zarazne bolesti koja može ugroziti stanovništvo u većoj meri, Vlada ima mogućnost da na predlog ministra nadležnog za poslove zdravlja takvu bolest proglasi „zaraznom bolešću čije je sprečavanje i suzbijanje od interesa za Republiku Srbiju, kao i odrediti odgovarajuće mere, uslove, način sprovođenja, izvršioce i sredstva za sprovođenje“.⁴⁵ Vlada Republike Srbije je 10. marta 2020. godine donela Odluku o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću.⁴⁶ Osim preporuke u pogledu putovanja u druge zemlje i ograničenja ulaska lica iz država koje su predstavljale žarište epidemije, ovom odlukom nisu određene konkretne mere za sprečavanje širenja virusa, već je previđeno da će se „radi sprečavanja pojave, širenja i suzbijanja zarazne bolesti COVID-19 i zaštite stanovništva od te bolesti,“ primenjivati mere koje su propisane Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, Zakonom o javnom zdravlju, „kao i druge mere koje priroda te bolesti nalaže u skladu sa epidemiološkom situacijom“.⁴⁷ Ova odluka je tokom 2020. godine više puta menjana uz određivanje konkretnih mera posebno u vezi sa testiranjem lica, ulaskom lica na teritoriju Republike Srbije iz inostranstva, merama izolacije i karantina itd.⁴⁸ Nakon proglašenja kovida 19 zaraznom bolešću, mogle su biti primenjene i druge odredbe Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti. U skladu sa članom 6 ovog zakona, ministar zdravlja naredbom proglašava epidemiju zarazne bolesti od većeg epidemiološkog značaja ili opasnost od epidemije zarazne bolesti, a to čini na predlog

⁴⁴ Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama, čl. 40. Detaljnije o proglašenju vanredne situacije v. S. Nikolić Popadić, M. Milenković, M. Sjeničić, op. cit.

⁴⁵ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, *Službeni glasnik RS*, br. 15/2016, čl. 6. st. 1.

⁴⁶ Odluka o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću, *Službeni glasnik RS*, br. 23/2020.

⁴⁷ Odluka o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću, 2.

⁴⁸ Odluka o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću je poslednji put izmenjena 16. septembra 2020. godine.

Republičke stručne komisije za zaštitu stanovništva od zaraznih bolesti i Zavoda za javno zdravlje osnovanog za teritoriju Republike Srbije.⁴⁹ Ministar zdravlja je 19. marta 2020. godine doneo Naredbu o proglašenju epidemije zarazne bolesti COVID-19.⁵⁰ Zakonom je predviđeno da ministar naređuje i mere koje se moraju sprovoditi u tom slučaju, način njihovog sprovođenja, kao i sredstva koja su potrebna za sprovođenje.⁵¹ U trenutku izbijanja pandemije kovida 19 Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti bilo je propisano da u slučaju vanrednih situacija u koje, između ostalog, spada i pojava epidemije zarazne bolesti, kao i pojava nove ili nedovoljno poznate zarazne bolesti koja može da ugrozi zdravlje i život ljudi i kada postoji opasnost za masovno širenje zarzne bolesti moguće je: „1) organizovanje, planiranje i obezbeđivanje sprovođenja mera sprečavanja i suzbijanja zaraznih bolesti; 2) brza epidemiološka procena u cilju hitnog preduzimanja neposrednih mera zaštite stanovništva; 3) epidemiološki nadzor u vanrednoj situaciji, uvođenjem sistema ranog upozoravanja...; 4) prevoz, izolacija i karantin⁵² ako postoji indikacija; 5) aktiviranje sistema komunikacije u vanrednom stanju; 6) obavezno učešće zdravstvenih ustanova, privatne prakse, preduzetnika i građana u suzbijanju rizika za javno zdravlje i korišćenje određenih objekata, opreme i prevoznih sredstava radi sprečavanja i suzbijanja prenošenja zaraznih bolesti, a na osnovu naredbe ministra.“⁵³ Na predlog Republičke stručne komisije za zaštitu stanovništva od zaraznih bolesti i Zavoda za javno zdravlje osnovanog za teritoriju Republike Srbije ministar zdravlja može da naredi: „a) zabranu okupljanja na javnim mestima; b) ograničenje kretanja stanovništva u području zahvaćenom vanrednom situacijom; v) zabranu ili ograničenje putovanja;

⁴⁹ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 6, st. 2.

⁵⁰ Naredba o proglašenju epidemije zarazne bolesti COVID-19, *Službeni glasnik RS*, br. 37/2020. U skladu sa članom 6 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti nakon proglašenja epidemije zarazne bolesti ili opasnosti od nje, „ili ako je opasnost od epidemije ili pandemije zarazne bolesti proglasila Svetska zdravstvena organizacija (SZO), Vlada na predlog ministra utvrđuje potrebu Republike Srbije za nabavkom roba, usluga i radova u cilju sprečavanja i suzbijanja te zarazne bolesti“.

⁵¹ Predlog mera koje se moraju sprovoditi, način njihovog sprovođenja i potrebna sredstva određeni su u predlogu za proglašenje pojave epidemije zarazne bolesti od većeg epidemiološkog značaja koji ministru zdravlja dostavljaju Republička stručna komisija za zaštitu stanovništva od zaraznih bolesti i Zavod za javno zdravlje osnovan za teritoriju Republike Srbije. Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 50.

⁵² Detaljnije o uvođenju karantina v. Hajrija Mujović, „Javnozdravstveni propisi i pravni limiti karantina“, *Unifikacija prava i pravna sigurnost, Zbornik radova 33. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović*, tom I, 2020.

⁵³ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 51.

g) zabranu ili ograničenje prometa pojedinih vrsta robe i proizvoda; d) vanrednu vakcinaciju.“⁵⁴ Pored toga, kako bi se sprečilo unošenje zaraznih bolesti u državu i njihovo prenošenje u druge države moguće je narediti: „1) zabranu putovanja u zemlju u kojoj vlada epidemija zarazne bolesti; 2) zabranu kretanja stanovništva, odnosno ograničenje kretanja stanovništva u području zahvaćenom određenom zaraznom bolešću, odnosno epidemijom te zarazne bolesti; 3) zabranu ili ograničenje prometa pojedinih vrsta robe i proizvoda; 4) obavezno učešće zdravstvenih ustanova, drugih oblika obavljanja zdravstvene delatnosti, drugih pravnih lica, preduzetnika i građana u suzbijanju zarazne bolesti i korišćenju određenih objekata, opreme i prevoznih sredstava radi suzbijanja zaraznih bolesti.“⁵⁵ Možemo zaključiti da su odredbe Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti koje su važile u trenutku izbijanja pandemije kovida 19 pružale osnovu za uvođenje širokog dijapazona mera u borbi protiv širenja virusa. Kao što smo videli u uporednoj analizi na početku ovog rada, nisu sve države imale propis kojim je regulisano uvođenje mera za zaštitu stanovništva od zarazne bolesti koje su mogle biti primenjene na samom početku pandemije. U tom pogledu se Srbija našla u relativno povoljnom položaju sa mogućnošću primene postojećih propisa. Međutim, odredbama Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti nisu potpuno precizno određene konkretne mere, odnosno način njihove primene, i one su podložne različitim interpretacijama, kao što je to slučaj sa terminima zabrana i ograničenje koji su upotrebljeni u zakonu, ali nije precizirano njihovo značenje.⁵⁶ Pored toga bilo je potrebno regulisati uvođenje i drugih mera kako bi se adekvatno pristupilo specifičnostima borbe protiv širenja kovida 19.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Preliminarna analiza osnova za uvođenje mera za zaštitu javnog zdravlja ukazuje na raznovrsnost rešenja kojima su pribegavale različite države članice EU. Ipak, kod svih su bili zastupljeni različiti modaliteti restrikcija svakodnevnog života u cilju zaštite javnog zdravlja. Način na koji je to urađeno zavisio je od ustavnih i upravnih tradicija svake od zemalja, uz široko korišćenje vanrednih ovlašćenja i uvođenje vanrednih režima koji korespondiraju vanrednoj situaciji ili vanrednom stanju u srpskom pravu. Početni, veoma strog sistem ograničenja u Republici Srbiji zasnovan na proglašenju vanrednog stanja, može se smatrati jednim od

⁵⁴ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 52.

⁵⁵ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 53.

⁵⁶ S. Nikolić Popadić, M. Milenković, M. Sjeničić, op. cit.

najrestriktivnijih u Evropi. S obzirom na značajna ograničenja ljudskih prava i potrebu traganja za balansom između zaštite javnog zdravlja i ograničenja individualnih sloboda, relevantna evropska tela su donela dokumente kojima pozivaju države na ograničenja i srazmernost u donošenju mera za zaštitu javnog zdravlja stanovništva. Imajući u vidu produženo trajanje zdravstvene krize, njenu neizvesnost, kao i potencijalno izbijanje novih sličnih zdravstvenih kriza neophodno je da sistemi budu pripremljeni da na adekvatan način pravno odgovore na izazov pandemija. U tom smislu i naša teorija ali i praksa treba u većoj meri da se posvete razvoju pojma ali i prakse vanredne situacije kao adekvatnog modela i okvira za upravljanje zdravstvenim krizama.

Dr. SOFIJA NIKOLIĆ POPADIĆ
Research Associate
Institute of Social Sciences, Belgrade

Dr. MARKO MILENKOVIĆ
Senior Research Associate
Institute of Social Sciences, Belgrade

INTRODUCTION OF MEASURES FOR THE PROTECTION OF PUBLIC HEALTH DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary

The Covid 19 pandemic has raised a number of issues related to the protection of public health. Countries around the world, including all European democracies, have faced various challenges. Appropriate measures had to be taken to stop the spread of the virus, which at the same time questioned the possibility of exercising certain (basic) human rights. The article focuses on the modalities of introducing measures in the first weeks after the declaration of the pandemic. Both the basis for their adoption in Serbia and comparative examples of different EU member states are analyzed. In addition to the used modality of introducing a state of emergency, the statutory model of the emergency situation is considered.

Key words: Covid 19 pandemic, public health protection, state of emergency, emergency situation, protection measures

Literatura

Crego M. D., Kotanidis S., *Members' Research Service, European Parliamentary Research Service, States of emergency in response to the coronavirus crisis, Normative response and parliamentary oversight in EU Member States during the first wave of the pandemic*, European Parliament, European Union, Brussels, 2020, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659385/EPRS_STU\(2020\)659385_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659385/EPRS_STU(2020)659385_EN.pdf), 14. 9. 2021.

- De Ruijter A., „European integration in the field of human health“, *Journal of European Integration*, 38(7), 2016.
- European commission for democracy through law (Venice Commission), *Interim report on the measures taken in the EU Member States as a result of the COVID-19 crisis and their impact on democracy, the rule of law and fundamental rights*, Adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary Session (8–9 October 2020), Strasbourg 8 October 2020 (CDL-AD(2020)018), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)018-e), 14. 9. 2021.
- Golia A. J., Hering L., Moser C., Sparks T., *Constitutions and Contagion. European Constitutional Systems and the COVID-19 Pandemic*, Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper, No. 2020-42.
- Gontariuk M., Krafft T., Rehbock C., Townsend D., Van der Auwermeulen L., Pilot E., „The European Union and Public Health Emergencies: Expert Opinions on the Management of the First Wave of the COVID-19 Pandemic and Suggestions for Future Emergencies“, *Frontiers in Public Health*, Vol. 9, 2021.
- Greer S. L., Hervey T. K., Mackenbach J. P., McKee M., „Health in Europe 2 – Health law and policy in the European Union“, *Lancet*, 381, 2013.
- Greer S. L., Jarman H., „What Is EU Public Health and Why? Explaining the Scope and Organization of Public Health in the European Union“, *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 46(1).
- Harvey T., „The impacts of European Union law on the health care sector: Institutional overview“, *Eurohealth*, 16(4), 2016.
- Kaiser A.B., Hensel R., „Federal Republic of Germany: Legal Response to Covid-19“, *Oxford Constitutional Law*, 2020.
- Lebret A., „COVID-19 pandemic and derogation to human rights“, *Journal of Law and the Biosciences*, 2020.
- Milenković M., „Responses to the Covid-19 Crisis in Serbia“, *Percorsi costituzionali*, No. 2/2019, 2020, Roma.
- Mujović H., „Javnozdravstveni propisi i pravni limiti karantina“, *Unifikacija prava i pravna sigurnost*, Zbornik radova 33. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović, tom I, 2020.
- Nikolić Popadić S., Milenković M., Sjeničić M., „The COVID-19 Epidemic in Serbia – the Challenges of Finding an Appropriate Basis for responding to a Health Crisis“, *Medicine, Law & Society*, 2/2021. (u štampi).
- Petridou E., „Politics and administration in times of crisis: Explaining the Swedish response to the COVID-19 crisis“, *European Policy Analysis*, 2020.
- Sjeničić M., Milenković M., „European Union Competences in the Area of Communicable Diseases – Experiences and Lessons Learned from the COVID-19 crisis“, *Serbian Political Thought*, No. 4, 2021. (u štampi)

Sjeničić M., Milenković M., „Pravne reforme u oblasti javnog zdravlja u okviru pristupanja Republike Srbije Evropskoj Uniji – pregled regulatornih standarda“, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo – Serbian Archives of Medicine*, Vol. 147, No. 7–8, 2019.

Sjeničić M., Miljuš D., Milenković M., „Nacionalni pravni okvir kojim se uređuje oblast zaštite stanovništva od zaraznih bolesti – usaglašenost sa propisima Evropske unije“, *Pravni život*, tom I, br. 9, 2016.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 11.10.2021.

Prihvaćen: 18.10.2021.

PREGLEDNI RAD

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34(082)

342.724/.725(497.11)(082)

340.131(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција Примена права и правна сигурност (34 ; 2021 ; Београд)

Primena prava i pravna sigurnost : zbornik radova 34. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava - Slobodan Perović : međunarodna naučna konferencija, Beograd, 22. decembar 2021. Tom 1 = Application of Law and Legal Certainty : collection of papers from the 34th Meeting of Kopaonik school of natural law - Slobodan Perović. Vol. 1 : international scientific conference, Belgrade, december 22, 2021 / [glavni i odgovorni urednik, editor in chief Jelena S. Perović Vujačić]. - Beograd : Kopaonička škola prirodnog prava - Slobodan Perović, 2021 (Novi Sad : Futura). - 636 str. ; 24 cm

Na vrhu nasl. str.: Universitas Iuris naturalis Copaonici. - Tiraž 500. - Str. 3-4: Predgovor / Jelena S. Perović Vujačić. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-81956-04-5

ISBN 978-86-81956-08-3 (za izdavačku celinu)

а) Право -- Зборници б) Права човека -- Зборници в) Правна сигурност -- Зборници

COBISS.SR-ID 52907529